

- RÁCZ ENDRE 1992. *A belehallás jelenségéről*. Nyelvtudományi Értekezések 134. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SERRUYS, HENRY 1977. A note on the names of the hoopoe in Chinese and Mongol. *The Canada–Mongolia Review. La Revue Canada–Mongolie* 3/2: 110–117.
- TAKÁCS JUDIT 2001. Keresztnévből származó állatnevek. *Magyar Nyelvjárások* 39: 159–164.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- WLISLOCKI HENRIKNÉ 1892. Jósó állatok a kalotaszegi néphitben. *Ethnographia* 3/2–3: 47–55.

### Bird names based on people's first names and covert onomatopoeia

Some Hungarian popular bird names come from people's first names, albeit none of them have become official names of the bird species concerned. Many of them are also onomatopoeic in addition to being based on first names; thus such bird names exhibit "covert onomatopoeia". Examples include *butamáté* (< *Máté*) 'hoopoe', *csicsipál* (< *Pál*) 'great tit', *gábor* and *gábormadár* with many other variants (< *Gábor*) 'shrike', *gegő* (< *Gergő*), *györgydiák* (< *György*), both: 'butcher bird', *lidike* (< *Lídia*), *lili*, *lilimadár* (< *Lili*), all three: 'redshank', *mátyás*, *mátyásmadár*, *matyi* (< *Mátyás*), all three: 'jay'. These bird names came into being such that a human first name that more or less resembled the given bird's song was turned into (part of) a bird name. It was rather arbitrary (i) which birds received first name based names and (ii) which birds received names with "covert onomatopoeia". In modern ethnobiology, American bird names like *killdeer* and *whip-poor-will* are similarly instances of "covert onomatopoeia".

**Keywords:** Hungarian popular bird names, onomatopoeic bird names, bird names based on people's first names, onomatopoeia, reanalysis, folk etymology.

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

## „Tekintsétek az égi mennyei repöső madarakat...”

### *A menny és ég szavak ómagyar bibliafordításainkban*<sup>\*</sup>

**1. Korai bibliafordításaink jelentősége és kérdései.** A korai magyar bibliafordítások, a magyar nyelvű (fordítás)irodalom első összefüggő emlékei több szempontból egyedülállóak és egyedi kutatási kérdéseket vetnek fel. A korábbi, kisebb szövegmélekekhez képest ezek az első, már hosszabb, összefüggő szövegek, amelyekben a magyar nyelv, különösen is az egyházi nyelv szó- és kifejezőkészségének alakulását, sokszor megszületését kísérhetjük figyelemmel. KÁROLY SÁNDOR megfogalmazásában a szövegekben „az a harc tükröződik, melyet a fordítóknak a latinnal kellett megvívniuk. Mivel akkor még nem volt egységes irodalmi köznyelv, nyelvjárási, tájnyelvi sajtóságok keverednek benne írott nyelvi újításokkal és latinizmusokkal” (KÁROLY 1972: 88). Emellett érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy egy bizonyos élőbeszédben öröklődő és kikristályosodó szöveg hagyománnyal is számolhatunk (erről részletesen I. TARNAI 1981), mely olykor

<sup>\*</sup> A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

érezhetőbben, máskor csak sejthetően, de szintén nyomot hagyott a fordítók – és mások – megoldásaiban. A korai újszövetség-fordítások olyan szövegek, amelyekből több fordítás is ránk maradt, így azok párhuzamos helyeinek vizsgálata az egyes rétegek felfejtésére, megközelítésére kínálhat lehetőséget. Írásomban három korai újszövetség-fordítás szóhasználatának egy szeletével foglalkozom: a Müncheneri, Döbrentei- és a Jordánszky-kódex Máté evangéliuma fordításában vizsgáltam a *menny* és *ég* szavak jelenlétét, az előfordulások összefüggéseit.

**2. A szakirodalmi háttér, irányok, vélemények.** A ránk maradt hosszabb-rövidebb bibliafordítás-részletek összefüggéseivel kapcsolatban még a múlt század első felében két vélemény alakult ki. MÉSZÖLY GEDEON egyes szöveghelyek gondos elemzése után arra az eredményre jutott, hogy két különálló fordítási hagyományt feltételezhetünk az evangéliumok esetében: egyiket a Müncheneri kódex és vele szoros kapcsolatban a Döbrentei-kódex, a másik vonalat a Jordánszky-kódex őrizte meg (MÉSZÖLY 1917). Többen végeztek azonban olyan mikroelemzéseket, amelyek azt feltételezik, hogy a két fordítási vonal nem választható el egymástól ilyen élesen, vannak egyező pontjaik (SZILY 1912; KÁROLY 1956; TARNAI 1984: 244–251), így a fordítóknak vagy ismerniük kellett a másik vonalat is, vagy valamilyen szóbeli hagyomány állhat a háttérben. Mindennek az eldöntése csak további, nagy számú, a nyelvi rendszer különböző elemeire és jelenségeire vonatkozó vizsgálat után lehetséges, ha egyáltalán lehetséges. Jelen írás a latin *caelum* 'menny, égboltozat' fordításainak – *menny* és *ég* – vizsgálatával igyekszik hozzájárulni az ilyen jellegű kutatásokhoz.<sup>1</sup> A részben szinonim két szó mindegyike megtalálható a szövegekben, de jelenlétekből, eloszlásukból és jelentéseikből további tanulságok vonhatók le.

**3. Anyag és módszer.** Az anyaggyűjtést a vizsgálathoz a BMH – Biblia Mediaevalis Hungarica keresőprogram (<http://sermones.elte/bmh>) készülő anyagának segítségével végeztem. A kereső egy főleg diákok által az ELTE-n épített adatbázis<sup>2</sup>, egy olyan eszköz, amely a párhuzamos változatokat egymás mellett jeleníti meg, ezzel nagyban megkönnyítve a kutató munkáját. Mivel az adatbázis – szándékosan – nem annotált, nem csupán a nyelvészeti kutatások számára jelent jól használható segédeszközt, hanem igényt tarthat irodalmárok, fordítási kérdések iránt érdeklődők figyelmére is. Az egyes evangéliumok kulcsszavainak készülsége változó, ezért én jelen feldolgozásban a Máté evangéliumának anyagára támaszkodom. A szövegek idézett változatai: NYÍRI 1971; ABAFFY – T. SZABÓ 1995; TOLDY–VOLF 1888.

#### 4. A bibliai *menny* és *ég* szavak részletesebb vizsgálata

**4.1. A *menny* és az *ég* bibliai jelentései.** A szövegekben előforduló magyar *menny* és *ég* szavak a latin *caelum* fordításai, amely pedig a héber *rakia* szóra és szinonimáira megy vissza, de eddig a szóig a magyar középkorban nem érdemes visszamenni, a fordított nyelv a latin volt.

<sup>1</sup> A későbbiekben a *caelum* alakjait a latin előfordulások szerint idézem.

<sup>2</sup> Az alapötlet a régi magyar irodalommal foglalkozó Bárczi Ildikótól származott, aki a BIÖP (Bölcsészettudományi Informatika Önálló Program) keretein belül 2008-ban kezdte meg a munkát hallgatóival, és ehhez kért nyelvész segítséget. 2010 óta órarendi óra, majd diákkör keretein belül dolgozik a csoport. Lásd még: [http://nyelvtortenet.elte.hu/?page\\_id=77](http://nyelvtortenet.elte.hu/?page_id=77) (2018. 05. 30.)

A Bibliában a *menny* és az *ég*, *égbolt* jelentései valamennyire összefüggnek, és a zsidó világlátáson alapulnak. Kozmológiailag az égboltozat az égnek a horizont fölé boruló része, kissé lapos, olyan, mint egy sátor, oszlopokon nyugszik, csatornái vannak, ezen helyezte el Isten a világitótesteket (Nap, Hold, csillagok), fölötté víz található. Maga az *ég* az égboltozatnál többet jelent: a kozmosznak az egész Föld fölötti részét.

Teológiai jelentésben a *menny*, *ég* lehet Isten lakása, trónusa, hiszen az *ég* vizein áll palotája; valamint az angyalok lakhelye, akik az *ég* felhőiben élnek, ahol Isten lakása van. Metonimikusan utalhat magára Istenre.

Megváltástani szempontból az *ég* meg fog nyílni Krisztus második eljövetelekor, illetve a Krisztussal való közösség révén a keresztények már most is a mennyben vannak (BiblLex. *menny*, *égboltozat*).

**4.2. A *menny* és *ég* szavak etimológiai háttere.** A *menny* és az *ég* szavak mind-egyike ősi örökség a finnugor korból. Az *ég* eredeti jelentése a 'levegő' lehetett, ebből alakult az 'égbolt', a 'mennysország' és a már elavult 'lehelet'. A *menny* eredeti jelentése hasonlóan az 'égbolt, levegő' lehetett, ebből alakult ki a 'hely, ahol a kereszténység tanítása szerint Isten, angyalok és üdvözültek élnek', illetve a 'díszes tetőkárpit' jelentés, amely a *mennyezet* szóban él tovább. Mindkét szó szerepel a legkorábbi szövegemlékekben is: a HB.-ből, a KTSz.-ből és a Jókai-kódexből már idézhető adatok. A KTSz. egyik adata azért is különösen figyelemre méltó, mert a feltételezett alak *me[necne] eget* 'mennyeknek egét', tehát a két szó egymás mellett áll. A jelentések a későbbi alakulás során elváltak egymástól, az *ég* jelöli az 'égbolt'-ot, a *menny* pedig lefoglalódott az 'Isten, angyalok, üdvözültek lakhelye' jelentésre. A korábbi szinonímia a *mennydörgés* és *mennykő* szóösszetételekben érhető tetten (vö. TESz. *menny*, *ég*).

**4.3. A *menny* előfordulásai és jelentései.** Máté evangéliumában a *caelum* alapvetően négy fogalomkörben, vagy annak részeként jelenik meg. Ezek: 1. 'égbolt', 2. 'Isten lakhelye', 3. 'üdvözültek lakhelye', 4. 'a világmindenségnek a láthatatlan része'. A jelentések között a határ nehezen húzható meg. Az 'égbolt' világosan elkülönül, a többi jelentés viszont mind az 'Isten lakhelye' jelentésből ered, mely a legjobban a *mennyei atya*, vagy *ti atyátok ki menny(ek)ben vagyon* szerkezetekben ragadható meg. Ehhez szorosan kapcsolódnak a *mennyeknek országa* és a *menny* kifejezések. Utóbbi elkülönülni látszik (mind szerkesztettségében, mind jelentésében) az előbbtől: jelentheti azt a helyet, amely majd a hívők lakhelye lesz, de sokszor szerepel általánosságban a *föld*-del együtt a világmindenség kifejezésére a *föld és ég* szerkezetben.

A kódexekben a *caelum* és alakjai fordítására a túlnyomóan használt kifejezés a *menny*. A pontos használat és a szókapcsolatok tekintetében azonban vannak különbségek. A *mennyei atya* esetében például esetenként a *mennyei* elmaradhat, és csak *ti atyátok* szerepel a szövegben. Ezek a helyek azonban túl nagy jelentőséggel nem bírnak, mert nem ismerjük a pontos latin előzményt. Az azonban feltűnő, hogy mennyire erősen rögzült ez a szókapcsolat, és hogy a korban valószínűleg élőszóban, prédikációkban gyakran használt kifejezés lehetett.

| Locus  | Vulgata                                       | MünchK.   | DöbrK.  | JordK.  |
|--------|---|---|---|---|
| 5: 48  | sicut et Pater vester caelestis perfectus est | ...mikent es <i>tü meñnei a'atok</i> tőkellètes (12ra)    | ...mikent <i>ti meñnei a'atok</i> es tőkellètes (491) | ...mykeppen az <i>thy mennyey atyatok</i> es tekellètes (369)       |
| 6: 32  | Scit enim Pater vester, quia...               | ...mezt <i>tugga tü meñnei a'atok</i> hog... (13ra)       | Mert <i>ti a'atok</i> tuğa · mert... (373)            | Byzonyawal <i>twgya</i> az <i>ty menyey atyatok</i> , mert... (372) |
| 15: 13 | quam non plantavit Pater meus caelestis       | ...kit <i>nē</i> plantalt <i>èn meñnei a'am...</i> (21vb) | –   | ...kylt palantalt az <i>en menyeyi atyam...</i> <sup>3</sup> (401)  |

A legtöbbször a *regnum caelorum* fordításának esetében szerepel a *menny* szó: *mennyeknek országa* (25 előfordulás). Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy e szerkezetben a birtokos jelző mindig *-nek* ragos.

| Locus  | Vulgata                                  | MünchK.  | DöbrK.   | JordK.   |
|--------|--|--|--|--|
| 4: 17  | appropinquavit enim regnum caelorum      | ...mezt <i>èlközeleit nektek meñnècn<sup>c</sup> o2zaga</i> (10rb) | –  | ...mert el közelget <i>menyeknek orzaga</i> (364)    |
| 5: 10  | quoniam ipsorum est regnum caelorum      | ...mert <i>quec meñnècnèc o2zaga</i> (10vb)                        | ...mert <i>ovek m e ñ ñ e k n e k orzaga</i> (412) | ...mert <i>heweek menyeknek orzaga</i> (365)         |
| 11: 11 | ...qui autem minor est in regno caelorum | ...ki <i>ke· küflëb meñnècn<sup>c</sup> o2zagaban</i> (17rb)       | –  | ...ky <i>kedeg kylflëb menyeknek orzagaban</i> (386) |

A *mennyország* szóösszetétel alakulására is találunk néhány példát a szövegekben. Háromszor a *mennyek(nek) országa (regni caelorum)* megfelelőjeként áll, mindegyik kódex használja egyszer ilyen jelentésben ebben az evangéliumban.

| Locus  | Vulgata   | MünchK.  | DöbrK.  | JordK.  |
|--------|---|--|---|---|
| 13: 11 | mysteria regni caelorum   | <i>meñ o2zagnak</i> titkia (19rb)  | –   | <i>menyeknek orzaganak</i> tytkyat (393)  |
| 18: 3  | ...non intrabitis in regnum caelorum                                | ... <i>nē mēhettecbè meñnècn<sup>c</sup> o2zagaba</i> (23vb)                                     | ...be nem mentek <i>meñ orzagba</i> (411)   | ...nem mentek be <i>menyeknek orzagaban</i> (409)   |
| 16: 19 | Et tibi dabo claves regni caelorum. (...) erit ligatum et in caelis | <i>τ te nēked adom meñnèc o2zağanac</i> koltat (...) megkötözöt lezèn <i>meñnècbèn</i> es (22vb) | Neked adom <i>m e ñ ñ e k n e k</i> koltat (...) kötözöt lezen <i>meñben</i> es (400) | Es te nekced adom <i>m e n y o r z a g h n a k</i> kwczayth (...) meg közetet lezen <i>menyozagban</i> es (405) |
| 3: 2   | appropinquavit enim regnum caelorum                                 | mezt <i>èlközèleit meñnècnèc o2zaga</i> (9rb)  | –   | el közelghet <i>ifennek orzaga</i> (361)  |

<sup>3</sup> A kódexben a tagadósó elmaradása feltehetően másolási hiba.

A JordK.-ben viszont olyankor is szerepel, amikor nem a *regnum caelorum* fordítódik, hanem csak a *caelis* áll a latinban (5: 12, 5: 34, 14: 19, 16: 19, 18: 18 kétszer, 18: 19, 19: 21, 22: 30, 23: 22). Ezekben az esetekben a MünchK. a pusztá *menny*-nyel fordít, a JordK.-ben általában ilyenkor jelenik meg a *mennyország*. Egyetlen esetben a *mennyek országa* helyett a JordK. az *istennek országá*-t használja (3:2).

| Locus  | Vulgata                         | MünchK.  | DöbrK. | JordK.   |
|--------|---------------------------------|--|--------|--|
| 14: 19 | aspiciens in<br>cælum benedixit | <i>meñbè</i> tèkentuē m̄g<br>alda (21ra)                     | –      | es <i>menyorzagra</i> tekeentwen,<br>meg aldaa (399) |
| 18: 18 | erunt soluta et in<br>cælo      | megodozottac lezn <sup>c</sup><br><i>mēñècbèn</i> es (24rb)  | –      | meg oldoztak leznek<br><i>menyorzagban</i> es (411)  |
| 22: 30 | ...sicut angeli Dei<br>in cælo  | ...mikent <i>meñbèn</i><br>iftènn <sup>c</sup> angali (28rb) | –      | mykent iftennek angaly<br><i>menyorzagban</i> (425)  |

Az *evangelium/verbum regni* fordítása esetében a MünchK. következetesen az *országnak* szót használja, a JordK. ezekben az esetekben színesebb: *mennyei ígét*, *mennyei szent evangélium* és *mennyországnak* megoldásokkal dolgozik a fordító.

| Locus  | Vulgata                                 | MünchK.  | DöbrK. | JordK.   |
|--------|---|--|--------|--|
| 9: 35  | et prædicans<br>Evangelium regni        | $\tau$ p̄dicaluā <i>o2zagnac</i><br><i>euāgelimat</i> (15vb)   | –      | <i>predicalwan</i><br><i>menyorfa g h n a k</i><br>ewangelimat (381) |
| 13: 19 | Omnis qui audit<br>verbum regni         | Menden ki hall'a a3<br><i>o2zagnac ígeiét</i> ... (19va)       | –      | Mynden ky hallya az<br><i>meney ygheet</i> ... (394)                 |
| 24:14  | Et prædicabitur hoc<br>Evangelium regni | Es p̄dicaltatic a3 <i>o2zagnac</i><br><i>ewāgeliona</i> (29vb) | –      | Es predicaltatyk<br>az <i>menyey zent</i><br><i>ewangeliom</i> (431) |

Amikor a menny mint a földi, látható világ ellentéte jelenik meg, minden szövegben a *menny* szerepel.

| Locus          | Vulgata   | MünchK.  | DöbrK.   | JordK.   |
|----------------|---|--|--|--|
| 11: 25         | Domine cæli et terræ  | <i>meñnèc</i> $\tau$ földn <sup>c</sup> v2a<br>(17vb)  | –  | <i>mennek</i> es feldnek attya<br>(387)  |
| 2 4 :<br>35-36 | Cælum et terra<br>transibunt (...) De<br>die autem illa et hora<br>nemo scit, neque<br>angeli caelorum... | <i>/meñ</i> $\tau$ föld èlmulnac<br>(...) A napot ke· $\tau$ a3<br>idõt fènki nē tugga<br>fem <i>mēn<sup>c</sup></i> angali...<br>(30rb) | –  | <i>Meny</i> es feld el mwlnak<br>(...) Az napot kedeg<br>es az horath fenky nem<br>thwgya, fem az <i>menyey</i><br>angyalok... (432) |
| 28: 2          | Angelus enim Do-<br>mini descendit de<br>cælo   | V2nac angala zalla le<br><i>mēbøl</i> (35va)   | v r n a k<br>a n g a l a<br>ala zalla<br><i>m e ñ b ø l</i><br>(472) | yftennek angyala<br><i>menybøl</i> le zalla (450)  |

Két – úgy tűnik – nehezen fordítható helyen is megjelenik a *menny* szó. A Miatyánk *panem supersubstantialem* szófordulatát (6: 11) a MünchK. „Mi testi kenyereink felett való kenyeret”-nek fordítja, a JordK. pedig *mennyei kenyér*-nek értelmezi. A *fulgur* ’vilámlás’ a MünchK.-ben *villamat*, a JordK.-ben viszont *mennyei dörgés* (24: 27). (A JordK. egyébként nem a fény-, hanem a hangjelenséget adja meg, ez azonban nincs összhangban az eredeti szöveggel, amely a hirtelenséget akarja szemléltetni.)

| Locus  | Vulgata                          | MünchK.                              | DöbrK. | JordK.                                 |
|--------|----------------------------------|--------------------------------------|--------|--|
| 6: 11  | Panem nostrum supersubstantialem | Mi tēti kenè2onc felet valo kenè2èt  | –      | My <i>mennyey</i> kynerwnket           |
| 24: 27 | Sicut enim fulgur exit           | Me2t mikent a· <i>villamat</i> tamad | –      | Mert mykeppen az <i>menyey dergees</i> |

**4.4. Az ég előfordulásai és jelentései.** A leghétköznapibb ’égbolt, levegőég’ jelentés fordításakor a Münchener és Jordánszky-kódex esetében éles különbséget tapasztalunk. A MünchK. az „egy latin szónak egy magyar szó feleljen meg” elvnek megfelelően a *caelum* minden jelentésárnyalatát a *menny*-nyel adja vissza. A JordK. viszont az említett jelentés esetében az *ég* szót használja.

| Locus        | Vulgata  | MünchK.   | DöbrK. | JordK.  |
|--------------|--|---|--------|---|
| 1 6 :<br>2-4 | Facto vespere dicitis : Serenum erit, rubicundum est enim caelum. Et mane : Hodie tempestas, rutilat enim triste caelum. Faciem ergo caeli dijudicare nostis...  | Eftuè leuè ug mondo- tok / dè2henò lezèn me2t vè2henò a· <i>mèn</i> / τ holual ma fe2gèteg / me2t zomorò <i>mèn</i> fenlic / Aze2t <i>meñn</i> zème2et tuggatoc ñgvala zítanotoc... (22va)  | –      | Estwe lewen azt mongatok: tyzta ydò lezen, mert pirofl az <i>egh</i> es reghwel azt mongyatok: ma zeles idew lezen, mert az zomorw <i>egh</i> verhenywl. Mert ezenkeppen az <i>eghnek</i> hw zyneet meg thwgyatok yteelny... (404)                                  |
| 24:29-<br>30 | ...et stellæ cadent de caelo, et virtutes caelorum commovebuntur : et tunc parebit signum Filii hominis in caelo : et tunc plangent omnes tribus terræ : et videbunt Filium hominis venientem in nubibus caeli | ...τ a· lillagoc le hulnac <i>meñ2ol</i> / τ a· <i>mèñei</i> iozagoc megindoltatnac Es tahat megtètic <i>meñnèn</i> èmbe2 fianac ièlenfegè / τ tahat li2nac mèd3 fòldi nèzètec / τ la2fac èmbè2nec fiat iqwen <i>meñn</i> kòdibèn (30ra–30rb) | –      | ...es az czillagok az <i>eghbòl</i> le hwlnak, es az menyey eròt[!] megh yndwltathnak. Es ottan ffl teczyk embernek fnyanak hw yegye az <i>eghen</i> ; es ottà fyrnya kezdnek mynden ez ffdy nemzetek, es megh lattyak embernek ffyat ywny az meñey kòdeghben (432) |
| 24:31        | a summis caelorum  | <i>meñn</i> magaffagatol foguan (30rb)  | –      | <i>eghnek</i> magaffathwl foghwa (432)  |

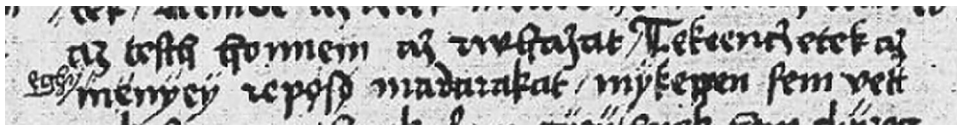
Ugyanez figyelhető meg a *volucres caeli* fordítása esetében is. Ezek a MünchK.-ben *mennyei repesők*-ként, a JordK.-ben pedig *égi madarak*-ként szerepelnek.

| Locus  | Vulgata                                       | MünchK.   | DöbrK. | JordK.  |
|--------|---|---|--------|---|
| 8: 20  | Vulpes foveas habent, et volucres caeli nidus | Rauazacnac fikai vadnac / τ mennèi zepèšoc <sup>c</sup> fèzkec (14rb) | –      | Az rokaknak lykok vag”on, es az eghy madaraknak feezkòk (376) |
| 13: 32 | volucres caeli veniant                        | mèney zepèšoc iòyè <sup>c</sup> (20ra)                                | –      | az eghy madarak el yween (395)                                |
| 13: 4  | venerunt volucres caeli                       | iòtèn <sup>c</sup> a· meñnèi zepèšoc (19rb)                           | –      | az madarak[!] el ywenek (392)                                 |

A DöbrK. egy ilyen szöveghelyet tartalmaz, amelyben a MünchK.-féle *mennyeknek repesői* szerepel (6: 26). Ugyanennél az első előfordulásnál a JordK.-ben pedig egy javítás eredményeként „hibrid alakulatot” találunk: „égi mennyei repeső madarak” áll a szövegben, mégpedig az *égi* utólagos betoldásának következményeként.

### 1. ábra

Betoldás a JordK.-ben (371)



| Locus | Vulgata                    | MünchK.                            | DöbrK.                        | JordK.   |
|-------|----------------------------|------------------------------------|-------------------------------|--|
| 6: 26 | Respici te volatilia caeli | Laffatoc a meñney zepèšokèt (12vb) | Nezietek mennek repesit (373) | Tekeenczetek az eghy menyey repeső madarakat (371) |

Ezt a helyet KÁROLY SÁNDOR is idézi tanulmányában (1956: 264), amelyben olyan nyomokat gyűjtött össze, amelyek azt bizonyítják, hogy a JordK. fordítója ismerte és használta a másik bibliafordítási vonalat is. Az egyezés véletlenszerű, tehát a többi előfordulás esetében nem tapasztaljuk. A szokatlanul hosszú, vegyes alakulat feltehetően egy másolási hiba, mely mögé több forgatókönyv is elképzelhető. Az egyik lehetséges, hogy a másolóra valamilyen írott vagy szóbeli hagyomány hatott, így az első előforduláskor nem a fordító által használt *égi madarak*-at kezdte el leírni, hanem a valahonnan visszacsengő *mennyei repesők*-et, amit aztán korrigált, és a későbbiekben pontosan másolt. Felmerülhetne még, hogy eredetileg a fordító változata lett volna a *mennyei repesők*, amiket a másoló viszont következetesen lecserélt, mivel azonban ez az ’égbolt’ *ég*-ként való, már említett jelölésével nem egyezne, kevésbé valószínű.

**5. Következtetések, további tervek, lehetőségek.** Ma már közhely, de a vizsgálat is jól mutatja, hogy mennyire megkönnyíti a (célzott) anyaggyűjtést, ha van egy erre alkalmas eszközünk, jelen esetben egy párhuzamos változatokat feldolgozó kereső(kezdemény). A *caelum* fordításai kapcsán viszonylag jól és plasztikusan mutathatók be a korai bibliafordítások tipikus kérdései: az élőszóbeli hagyomány jelenléte (pl. a *mennyei atya* és a *menny-*



ország esetében), egymásra hatások és a külön utak kérdése vagy minták követése. A vizsgálat kapcsán önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy a többi evangéliumra (vagy az ún. Huszita biblia többi kódexére kiterjesztve) az anyaggyűjtést, vajon hasonló eredményeket kapnánk-e? Ahogy a bevezetőben is említettem, a nyelvi rendszer más szintjein is végzett több hasonló vizsgálat összefüggései nyomán pedig az ómagyar fordítási technikákkal, hagyományokkal és gyakorlatokkal kapcsolatban remélhetőleg nagyobb mérvű következtetéseket is megfogalmazhatunk majd.

### Hivatkozott irodalom

- ABAFFY CSILLA – T. SZABÓ CSILLA szerk. 1995. *Döbrentei-kódex 1508*. Régi Magyar Kódexek 19. Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- BibLex. = HERBERT HAAG 1989. *Bibliai lexikon*. Szent István Társulat, Budapest.
- KÁROLY SÁNDOR 1956. A Jordánszky-kódex viszonya más bibliafordításokhoz. *Nyelvtudományi Közlemények* 57: 260–268
- KÁROLY SÁNDOR 1972. A huszizmus és a magyar bibliafordítás. A Münchener Kódex új magyar kiadása alkalmából. *Létünk* 2: 81–90.
- MÉSZÖLY GEDEON 1917. Legrégibb bibliafordítóinkról. *Magyar Nyelv* 13: 35–44, 71–83.
- NYÍRI ANTAL szerk. 1971. *A Münchener Kódex 1466-ból*. Codices Hungarici 7. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZILY KÁLMÁN 1912. A Döbrentei-codex viszonya a Münchenivel. *Magyar Nyelv* 8: 49–54.
- TARNAI ANDOR 1981. Szóbeliség – latinság – írásbeliség. In: TARNAI ANDOR – CSETRI LAJOS, *A magyar kritika évszázadai I. Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 11–26.
- TARNAI ANDOR 1984. „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TOLDY FERENC – VOLF GYÖRGY 1888. *Régi magyar nyelvemlékek V. A Jordánszky-codex bibliafordítása*. Budapest.

### “Look at the birds of the air...”

#### The words *menny* ‘heaven’ and *ég* ‘sky’ in Old Hungarian translations of the Bible

This paper discusses an issue of translation technique in Old Hungarian translations of the Bible: the occurrence, use, and differences of *menny* ‘heaven’ vs. *ég* ‘sky’ as Hungarian equivalents of Latin *caelum*. The corpus of study involves translations of the Gospel of Matthew in the Munich Codex, the Döbrentei Codex, and the Jordánszky Codex. The author presents the meanings of these words and the various solutions in the texts, providing some contribution to the scholarly discourse concerning the relationships across the individual translations.

**Keywords:** Old Hungarian, Bible translations, translation techniques, *menny* ‘heaven’, *ég* ‘sky’, *caelum* ‘heaven/sky’.

P. KOCSIS RÉKA  
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem